

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У КУРСІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)FEATURES OF LOCAL HISTORY RESEARCH IN THE SCHOOL
GEOGRAPHY COURSE (ON THE EXAMPLE
OF THE TRANSCARPATHIAN REGION)

У статті розглядаються особливості проведення краєзнавчих досліджень у курсі шкільної географії на прикладі Закарпатської області. Вони виступають засобом активізації пізнавальної активності учнів та підвищують їх інтерес до навчання. З'ясовано особливості організації краєзнавчих досліджень на уроках географії. Детально проаналізовано навчальну програму з географії та заплановані нею краєзнавчі дослідження для учнів різних класів. Запропоновано варіанти проведення таких досліджень поза програмовим матеріалом на прикладі Закарпатської області.

Актуальність дослідження визначається тим, що вивчення рідного краю необхідне учням, позаяк більшість з них залишаться у майбутньому жити й працювати у своєму населеному пункті чи регіоні. Знання особливостей природних умов і розуміння ресурсного потенціалу свого краю допоможе майбутнім фахівцям та управлінцям на місцях у їх практичній діяльності.

Оцінено роль вчителя у проведенні краєзнавчих досліджень учнів. Вона полягає у правильній їх організації та підборі методів та об'єктів досліджень. Основним джерелом інформації про свій регіон мають бути власні дослідження та спостереження. Також варто використовувати електронні джерела, краєзнавчу літературу, детальні карти місцевості, фото- та відеоматеріали.

Виділено основні форми краєзнавчих досліджень учнів при вивченні географії: навчальні екскурсії, регулярні спостереження за природними чи суспільними явищами, навчальні проекти, робота з краєзнавчою літературою та картами місцевості, участь у фестивалях та конференціях, створення проблемних ситуацій. Також з учнями варто організувати краєзнавчі гуртки, проводити екологічні акції, облаштувати екологічні стежки. Краєзнавчі дослідження є важливою складовою шкільної географічної освіти та патріотичного виховання в Україні.

Ключові слова: географія, навчально-дослідницька робота, краєзнавчі дослі-

дження, Закарпатська область, урок географії.

The article examines the peculiarities of local history research in the school geography course on the example of the Transcarpathian region. They act as a means of activating students' cognitive activity and increase their interest in learning. The peculiarities of the organization of local history researches in geography lessons have been clarified. The curriculum in geography and the local history studies planned for students of different classes are analyzed in detail. Variants of conducting such research outside of the program material are proposed using the example of Transcarpathian region.

The relevance of the research is determined by the fact that the study of the native region is necessary because most students will continue to live and work in their locality or region in the future. Knowing the peculiarities of natural conditions and understanding the resource potential of one's region will help future specialists and local managers in their practical activities. The role of the teacher in conducting local history research of students is evaluated. It consists in their correct organization and selection of research methods and objects. The main source of information about your region should be own research and observations. It is also worth using electronic sources, local history literature, detailed maps of the area, photo and video materials.

The main forms of local history research of students during studying geography are highlighted: educational excursions, regular observations of natural or social phenomena, educational projects, work with local history literature and maps of the area, participation in festivals and conferences, creation of problem situations. It is also worth organizing local history circles with students, holding environmental campaigns, and setting up ecological trails. Local history researches are an important component of school geographical education and patriotic education in Ukraine.

Key words: geography, educational and research work, local history researches, Transcarpathian region, geography lesson.

УДК 372.891

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.17>

Качайло М.М.

вчитель географії

Ужгородської спеціалізованої школи I–III ступенів № 3 з поглибленим вивченням англійської мови

Лета В.В.,

канд. геогр. наук,

доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Карабінюк М.М.,

канд. геогр. наук,

доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Одним із основних завдань шкільного курсу географії є формування в учнів цілісного географічного образу нашої планети. Це можна реалізувати, вивчаючи різноманітні природні комплекси, починаючи від вивчення рідного краю й держави та закінчуючи пізнанням глобальних закономірностей і процесів.

Важливою формою організації навчальної діяльності у вивченні географії є краєзнавчі дослідження. Під час таких учень самостійно досліджує

та пізнає навколишнє середовище, природні об'єкти, населення та господарство рідного краю, робить висновки та узагальнення. Це допомагає значно активізувати його пізнавальну діяльність.

Метою статті є аналіз краєзнавчих досліджень у курсі шкільної географії.

Для реалізації зазначеної мети необхідно виконати наступні **завдання**:

– з'ясувати сутність краєзнавчих досліджень у курсі шкільної географії;

– визначити особливості організації краєзнавчих досліджень у різних курсах географії;

– охарактеризувати роль вчителя в організації краєзнавчих досліджень;

– запропонувати варіанти краєзнавчих досліджень на прикладі Закарпатської області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Краєзнавчі географічні дослідження учнів у різний час вивчалися багатьма науковцями. Вони описані у працях С. Г. Коберніка, О. М. Маринича, О. В. Корнеєва, Н. С. Кравець та ін.

Виклад основного матеріалу. Програма шкільного курсу географії одним з головних завдань географічної освіти визначає формування в учнів цілісного географічного образу планети Земля, починаючи від вивчення рідного краю й держави та закінчуючи пізнанням глобальних закономірностей і процесів [3].

Географічні поняття, що застосовуються школярами на прикладі свого краю, є найбільш переконливими та легко запам'ятовуються. Зв'язок з найближчим оточенням надає практичної спрямованості навчанню: у дітей виробляються навички поведінки в природному середовищі, спостережливості, з'являється інтерес до екологічних проблем та їх вирішення [4, с. 9].

Здійснення краєзнавчого принципу у вивченні географії передбачає, що значну частину знань, необхідних як для засвоєння основ географічної науки, так і для формування вмінь і навичок, учні можуть здобути в процесі вивчення своєї малої Батьківщини. Вивчення учнями рідного краю сприяє міцнішому засвоєнню знань, оскільки дає змогу розглядати факти і явища, йдучи від конкретного до загального [3, с. 13].

Краєзнавчі дослідження заплановані навчальною програмою у всіх курсах шкільної географії окрім 7 та 10 класу, де об'єктами вивчення є материки й океани та регіони й країни світу відповідно. Також краєзнавчі дослідження активно використовуються у позакласній та виховній роботі.

У курсі 6 класу навчальною програмою заплановано декілька тем, які пов'язані з краєзнавчими дослідженнями. На початку курсу учні проводять спостереження за змінами, що відбуваються в навколишньому природному середовищі. Зазвичай, такі спостереження оформлюються учнями у вигляді календаря погоди, де вони записують температуру повітря, опади, напрям і швидкість вітру та інші явища природи впродовж певного періоду часу. Учні таким чином детально вивчають природні умови свого рідного краю.

Велике краєзнавче дослідження заплановане у практичній роботі «Складання опису одного з природних комплексів своєї місцевості (за типовим планом)» [5]. Учні самостійно обирають природний комплекс своєї місцевості і характеризують його за типовим планом, описуючи географічне положення, особливості рельєфу, гірські породи, клімат. Учні оцінюють зміни рельєфу та ґрунтів

людиною, як використовуються поверхневі та підземні води, а також наскільки змінений людиною рослинний і тваринний світ? Дане дослідження варто поєднувати з екскурсією на місцевість, використовуючи при цьому літературні, картографічні та електронні джерела інформації [1].

Також краєзнавчі аспекти можна запропонувати використати учням при розробці міні-проекту з утилізації побутових відходів. Тут варто зробити акцент на проблемах з побутовими відходами у власному населеному пункті та регіоні.

Вивчаючи окремі оболонки Землі, можна знайомити учнів з формами рельєфу (рівнини, гори), водними об'єктами, рослинним та тваринним світом своєї місцевості. Під час таких екскурсій вчителям варто наголосити на ролі внутрішніх вод та рельєфу Землі, які зумовлюють ті чи інші процеси та явища, а також впливають на життєдіяльність людей. Це формуватиме в учнів цілісну картину про особливості природних умов та ресурсів Землі.

У курсі 8 класу «Україна у світі: природа, населення» раніше засвоєні краєзнавчі відомості значно розширюються і поглиблюються за рахунок залучення додаткового матеріалу про природні особливості, нових даних про промисловість і сільське господарство, історичного минулого й культурного розвитку свого краю [4, с. 38]. Вивченню свого краю у 8 класі присвячений окремий розділ «Природа та населення свого адміністративного регіону». Тут вивчається тематика, починаючи від географічного положення регіону й закінчуючи населенням та господарством [5].

При ознайомленні з географічним положенням варто наголосити на особливостях фізико- та суспільно-географічного положення та їх великій ролі в розвитку регіону. Особливо це стосується Закарпатської області, яка займає периферійне положення в межах України, але при цьому знаходиться у центрі Європи та має сусідство з чотирма країнами ЄС.

У темі «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси» учні знаходять і визначають генетичні зв'язки місцевих форм із рельєфом того великого фізико-географічного району, до складу якого входить рідний край. При вивченні рельєфу регіону слід наголосити на його відмінностях в межах області (гірська система Карпат та Закарпатська низовина). Від рельєфу частково залежить господарська діяльність людини, що чітко видно на прикладі Закарпатської області. Гірські території та Закарпатська низовина мають різну господарську спеціалізацію. Також рельєф впливає на клімат і разом з цим визначає особливості річкової мережі. У темі «Води суходолу» дані про джерела живлення, режим і господарське використання місцевих річок співставляються з аналогічними даними по найбільших річках України.

Крім спостережень у природі, краєзнавчі роботи у 8 класі включають й вивчення населення, господарства, населених пунктів і т. п., як підготовку до опанування матеріалів з географії в 9 класі. Багато занять можна побудувати так, щоб досліджувана тема підкріплювалася практичною роботою. Це може бути робота з контурною картою, заповнення таблиць, побудова графіків, діаграм.

У процесі вивчення ґрунтів України учням пропонується провести дослідження про вплив людини на стан ґрунтів і їх родючість у межах своєї місцевості [5]. Під час виконання цього дослідження учні знайомляться з особливостями ґрунтів Закарпатської області, визначають їх відмінності у гірській та рівнинній місцевості. Також учні вивчають основні забрудники ґрунтів, а також території, в межах яких ґрунти найбільш порушені антропогенною діяльністю. Вони можуть запропонувати заходи, які необхідні для зменшення впливу людини на ґрунти та їх відновлення.

Активна самостійна діяльність учнів, щодо вирішення і розв'язання проблем, підсилюється, якщо краєзнавчий матеріал використовується для створення проблемних ситуацій. При цьому активна розумова діяльність учнів здійснюється за допомогою зв'язку теоретичних знань з практичною дійсністю.

Пропонуємо варіанти завдань для створення проблемних ситуацій з використанням краєзнавчого матеріалу та короткі пояснення до них.

1. Як тектонічна будова Закарпатської області вплинула на її рельєф?

Переважно гірський рельєф Закарпатської області зумовлений розташуванням на її території Карпатської складчастої споруди.

2. Чому економіко-географічне положення Закарпатської області вважається вигідним.

Цьому сприяє наявність кордонів з чотирма країнами Європейського Союзу.

3. Чому ерозійні процеси поширені у високогір'ях Карпат?

Ерозійні процеси тісно пов'язані з рельєфом території. Зазвичай інтенсивне руйнування ґрунтів відбувається на крутих схилах, які найбільш поширені саме у високогір'ях.

4. Чому кліматичні показники у різних частинах Закарпатської області відрізняються?

Враховуючи те, що Закарпатська область знаходиться як на рівнинній, так і на гірській території, кліматичні умови будуть значно відрізнятися.

5. Чому найбільше опадів випадає у гірській частині Закарпатської області?

Навітряні схили гірських хребтів на будь-якій території отримують найбільше атмосферних опадів.

6. Чому в Закарпатській області багато мінеральних джерел?

Багатство Закарпаття на мінеральні води пов'язане з особливостями його геологічної та тектонічної будови.

7. Де і чому на території Закарпатської області зустрічаються вулканічні озера?

Вулканічні озера знаходяться в межах Вигорлат-Гутинського (Вулканічного) хребта, який складений вулканічними породами.

8. Чому більшість ґрунтів на території Закарпатської області мають невисоку родючість?

Найпоширенішими ґрунтами є бурі гірсько-лісові (буроземи). Вони покривають схили гір і мають дуже високу кислотність. Для покращення врожайності сільськогосподарських культур необхідно вносити вапно та добрива.

9. Чим зумовлена різноманітність рослинного та тваринного світу Закарпатської області?

Розташування Закарпатської області в межах Карпатської гірської країни та Закарпатської низовини зумовлює висотну поясиність гірської території та широтну зональність – рівнинної.

10. Чому лісопромисловий комплекс є одним з пріоритетних у господарському комплексі Закарпатської області?

Закарпаття з-поміж інших регіонів України має значні запаси лісових ресурсів (лісистість території – 50 %), що і зумовило відповідну спеціалізацію регіону.

Значна частина краєзнавчих робіт у курсі 9 класу «Україна і світове господарство» присвячена вивченню місцевого виробництва. У місті це може бути невелике промислове підприємство. Навчальне значення цього дослідження полягає в тому, що учні на прикладах свого виробництва легше та краще засвоюють основи економічної географії України, краще зрозуміють принципи розташування господарства, економічного районування та виробничого зв'язку [4].

Дослідження «Міські види транспорту свого обласного центру» передбачає детальний аналіз транспортної системи та інфраструктури обласного центру [6]. У місті Ужгород працює тільки один вид міського транспорту – маршрутні автобуси. Але учні можуть проаналізувати схему руху транспорту міста, з'ясувати, які мікрорайони Ужгорода мають найкраще розвинену транспортну інфраструктуру, та які чинники на це вплинули? Також учні можуть запропонувати заходи щодо розвитку та оптимізації транспортної мережі міста.

Вивчаючи глобальні проблеми людства, варто запропонувати учням дослідити прояв глобальних проблем у своєму регіоні. Таким чином учні побачать прямий зв'язок між проблемами на глобальному та локальному рівнях. Це активізує пізнавальну діяльність учнів та підвищить їх мотивацію до навчання.

У курсі 11 класу учням пропонується дослідження «Визначення оптимального маршруту

руху між визначними об'єктами свого району за допомогою навігаційної карти своєї області» [6]. Це дослідження допоможе закріпити в учнів навички роботи з електронними картами та краще дослідити свій рідний край. Така робота допоможе формувати інформаційну, комунікативну та навчально-пізнавальну компетентності учнів.

Краще допоможе учням зрозуміти природні процеси дослідження на тему «Прояви сили Коріоліса на річках своєї місцевості». На річках можна спостерігати асиметричність берегів: правий берег – високий та крутий, а лівий – низький та пологіший.

У дослідженні «Ресурсний потенціал атмосфери своєї місцевості та приклади його використання» учні досліджують потенціал ресурсів атмосфери. Тут варто акцентувати увагу на сонячних електростанціях регіону, а також гідрокліматичних ресурсах.

Вивчаючи гідросферу, учням пропонують дослідити системи протидії паводкам, повеням, селям і лавинам в окремих районах України. Це особливо актуально для Закарпатської області, яка чи не найбільше страждає від цих явищ та процесів. Перед учнями постає проблемне питання, яке вони намагаються вирішити, використовуючи різні джерела інформації.

Зібрані учнями краєзнавчі матеріали можна оформити у вигляді презентацій, доповідей, рефератів, стінгазет, фотоальбомів, картосхем, графіків, таблиць, діаграм.

Краєзнавчі дослідження забезпечують наочність вивчення географії, активізують учнів, підвищує їхнє прагнення до самостійності в роботі, прищеплює їм практичні навички й уміння, формує наукове світорозуміння, заохочує до активної участі у громадському житті, виховує почуття патріотизму [3, с. 9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Навчальна програма з географії враховує краєзнавчий принцип, але при цьому дає можливість вільної творчої діяльності вчителя. Тому для формування необхідних компетентностей

з географії важливо проводити краєзнавчі дослідження. Практика свідчить, що краєзнавчі дослідження при вивченні географії дають можливість активізувати пізнавальну діяльність учнів, більше їх зацікавити, використовувати індивідуальний підхід до учнів, створюють сприятливі умови для їх творчої діяльності.

Краєзнавчі дослідження важливі, оскільки на конкретних об'єктах, процесах та явищах, які спостерігаємо поруч, школярі вивчають відображення загальних закономірностей природи та діяльності суспільства. Такі дослідження найкраще показують зв'язок шкільної географії з реальним життям. Тому творче та ефективне використання краєзнавчих досліджень у курсі шкільної географії дозволяє учням свідомо засвоювати навчальний матеріал, досліджуючи на практиці об'єкти та явища свого рідного краю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Качайло М. М., Лета В. В., Карабінюк М. М., Мельничук В. П. Дослідження на уроках географії як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 49.
2. Салюк М. Р., Микита М. М., Лета В. В. Вивчення школярами етнокультурного середовища краю (на прикладі Закарпаття). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 50. С. 380–386.
3. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. URL: <http://surl.li/soyoq>
4. Роль краєзнавчого принципу при вивченні географії в школі. URL: <https://bit.ly/3QXrmFj>
5. Навчальна програма з географії для 6–9 класів. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>
6. Навчальна програма з географії для 10–11 класів. URL: https://geographer.com.ua/content/geografiya-10-11-klasy-riven-standartu-integrovanyy-kurs-pryrodnavstvo-10-11-klasy#google_vignette